

Literární tvorba jako jedna z cest pochopení postkomunistické doby

Krystyna Kuznietsova (Brno)

Oksana Puchonska: *Literaturnyj vymir pam'jati*. Kyjiv: Akademvydav, 2018. 304 s. ISBN 978-966-8226-92-2, ISBN 978-617-572-105-6.

„Paměť je nevyčerpatelný zdroj, který ovlivňuje naše představy o životě, jak ho vnímáme. Bez vzpomínky na minulost by bylo stěžejí možné orientovat se v přítomnosti a plánovat budoucnost“¹ – uvádí ve svém úvodu k antologii teoretických textů Alexander Kratochvil. Tato myšlenka ještě jednou potvrzuje směr moderních humanitních věd, jež se stále více obrací k vzájemně propojeným oblastem interdisciplinárního výzkumu, kterými jsou *memory studies* a *trauma studies*. Právě na přelomu padesátých a šedesátých let dvacátého století začali vědci uvažovat o paměti i v jiných kontextech, tedy nejen jako o psychologické funkci lidského vědomí zapomenout nebo ukládat informace, čehož si všiml ve své psychoanalytické teorii již Sigmund Freud, ale také jako o základní součásti formování identity, národa a společnosti. A s ohledem na to, že jedním z nejmocnějších mechanismů pro pochopení identity je adekvátní porozumění povaze traumat, která národy byly v minulosti předurčeny zažít, teorie *memory studies* a *trauma studies* se stávají nástroji i k pochopení složitého postkomunistického kontextu. Jednou z možností nahlížení na minulost je kultura a promítání dění určité doby do ní a jsou to právě fiktivní světy literárních textů, které svými postavami odráží povědomí a bytí tehdejší generace.

Nehledě na to, že ve většině slovanských literatur změna či přechod (nebo tzv. *tranzice*) nastala už po roce 1989, její dozvuky přetrvávají v mnohých literaturách až dosud. Spisovatelé východoslovanského prostoru se i v dnešní době

věnují problematice hledání své národní identity a přehodnocování minulosti. V jejich prózách najdeme neutuchající otázky identity a zpracování následků postkomunistického traumatu, jež se staly příčinou narušení sebevnímání. Vyjádření vzpomínek a jejich zpracování skrz literární tvorbu je jednou z možností odstranění „prázdných míst“ v dějinách, jelikož nehledě na to, že sovětské symboly už nezdobí stanice metra a ulice měst, zůstávají na rodinných fotografiích a v rodinných příbězích. Dnes je to velmi aktuální problém pro Ukrajinu, která po rozpadu Sovětského svazu řešila především formování státu a vlády (avšak ještě stále dle komunistického modelu). V prvních letech samostatnosti se otázka národní identity posunula do pozadí, mnoha obyvatelům model postkomunistického člověka plně vyhovoval, ale jak je známo, nevnímání problému není jeho řešením, a tak potřeba vrátit se k otázce národní identity vypukla až po roce 2014, což se promítlo i do kulturní (jakožto i do literární) reflexe. Možná proto v současných románech stále častěji nacházíme postavy mladé generace, které se ocitly v dobovém znejistění a trauma minulosti je doprovází po dlouhá léta, neboť „*vzpomínání nám umožňuje smysluplně propojit vlastní život s vědomím nás samých a s recepcí našeho okolí. Na základě toho se vytváří jak individuální, tak kolektivní identita a tento proces je i součástí přetváření našeho bytí v lidskou existenci*“.²

V ukrajinské literární vědě jsou *memory studies* a *trauma studies* poměrně nové a málo zpracované směry zkoumání, avšak právě na Ukrajině

1 KRATOCHVIL, Alexander: *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis, 2015, s. 5.

2 Tamtéž.

je otázka paměti velmi důležitá a souvisí nejen se vzpomínkou na minulost, ale i s obrazem minulosti v kolektivní percepci. Řada ukrajinských badatelů, např. Volodymyr Vjatrovyč, Alla Kyrydon, Jaroslav Hrycak, Oksana Kis, Mykola Rjabčuk aj., se již dotkla této problematiky ve svých pracích, souborně se k této otázce pokouší přistoupit Oksana Puchonska ve své monografii *Literární dimenze paměti*. Autorka se opírá o četné teoretické materiály a snaží se objasnit používání pojmu „paměť“, který je v moderním vědeckém diskurzu nejednoznačný a je ovlivňován různými tendencemi. Na jedné straně se jedná o tendenci nepřímého přiřazování významů prostřednictvím vypůjčování terminologie z jiných sfér humanitních znalostí. Na druhé stranu se jedná o pokus formovat paměť jako samostatnou kategorii vědeckých poznatků a budovat pro ni původní významy a kontexty. Literární vědkyně se snaží tyto tendence kombinovat, ale dává přednost druhé, tj. vytvořit systematický soubor pojmů a konceptů, které odpovídají jejím představám o paměti v literatuře. Samozřejmě vnímá takovou paměť v jejích vzájemných souvislostech se sociálními dějinami, psychologii národa, mentalitou, kulturní tradicí.

Úkolem této studie je vytvořit model ukrajinské dimenze paměti, a proto autorka hledá takové formy paměti, které by odpovídaly národní mentalitě a kulturní tradici Ukrajinců. V první kapitole knihy se Oksana Puchonska především věnuje vlivu událostí 20. století na formování obrazu o minulosti, zohledňuje teoretické základy výzkumu, uvádí základní myšlenky své práce. Obsahem dalších tří kapitol monografie *Literární dimenze paměti* je rozbor literárních děl z hlediska problémů společenské paměti. Autorka zahrnuje do svého badání řadu autorů a knih napsaných za posledních třicet let, tj. během státní nezávislosti Ukrajiny.

Mimořádně zajímavá je klasifikace ztělesněné traumatizující zkušenosti v literárních textech, kterou badatelka navrhuje: „*odhalení totalitní ideologie a loučení se s impériem*“ (od konce osmdesátých let až do konce devadesátých let); „*povědomí a překonání posttraumatického syndromu po roce 2000*“; „*nové výzvy posttotalitní paměti*

po Euromajdanu“ (po listopadu 2013).³ Badatelka dále přesvědčivě zdůvodňuje jedinečnost každé z těchto skupin textů a analyzuje přístup k paměti a totalitnímu traumatu v těchto skupinách z hlediska jejich prokázané příznačnosti. Vysvětluje, proč trauma minulosti nebylo v literatuře devadesátých let okamžitě řešeno, jaké nahrazovací mechanismy fungovaly a stále fungují, jak se jednotliví hrdinové staví proti kolektivnímu stereotypu paměti v nejlepších dílech současnosti.

Ve třetí kapitole *Kultura ve znamení „POST“* představuje autorka kulturní zmatek ukrajinské společnosti a věří, že proces detotalizace je poněkud pomalý, hlavně kvůli neuvědomělé a nerealizované potřebě si znovu projít zkušenosti z minulosti a pochopit následky národního traumatu. Oksana Puchonska je přesvědčená, že tuto úlohu převzalo právě umění: „*Již v prvních letech nezávislosti jsou to právě umělci, kdo se ujímá přehodnocení minulosti a vypracování traumatizujícího zážitku, který zažila kultura (jako i celá společnost) a který určuje chování ukrajinské společnosti v dalších desetiletích.*“⁴ Badatelka se zanořuje do románů Jurije Andruchovyče, Oksany Zabužko, Vasylja Koželjanka, Olesja Uljanenka, Jevhena Paškovského, aby v nich dohledala nové aspekty recepce totalitní minulosti, nesmírně důležité pro pochopení moderní sociální reality.

Ve čtvrté a poslední kapitole monografie literární vědkyně rozvíjí širokou škálu problémů nového tisíciletí, které ukrajinská literatura již dostatečně podrobně a promyšleně představuje prostřednictvím paměti o minulosti. Předmětem zvláštní pozornosti jsou zde problémy paměti, identity, vyvozování poučky z empirie povalečných událostí a událostí Euromajdanu, které jsou zkoumané na rozmanitém materiálu takových současných literárních děl, jako například *Mariupolský proces* Halyny Vdovyčenko, *Tango smrti* Jurije Vynnyčuka, *Internát* Serhije Žadana, *Muzeum opuštěných tajemství* Oksany Zabužko, *Solo pro Solomiju* Volodymyra Lysa, *Vertep#Romá-*

3 PUCHONSKA, Oksana: *Literaturnyj vymir pam'jati*. Kyjiv: Akademvydav, 2018, s. 36.

4 Tamtéž, s. 271.

nOMajdanu Oleny Zacharčenko, *Pod křídly velké matky* Stepana Procjuka, *PoKrov* Ljuko Dašvar, *Knihy zapomenutí* Vasylja Slapčuka nebo *Válka a my* Serhije Pančuka. Důležitá při analýze těchto prozaických děl je pozornost, kterou věnuje odhalování totalitních mýtů, o což se pokouší současní spisovatelé ve svých románech, čímž umožňují porozumět nejkontroverznějším stránkám totalitních dějin. Badatelka pečlivě zkoumá literární vnímání války, která se stala největším zdrojem sovětské mytologie, a dochází k závěru, že dnešní literatura představuje druhou světovou válku jako nekonečnou válku za paměť, která trvá pro každou generaci jinak dlouho. Zjevným projevem tohoto trvání je podle autorky soudobá válka na Donbasu, jejíž umělecká interpretace si zaslouží další výzkum. Spolu s tím Oksana Puchonska sleduje jak diachronní, tak synchronní tendence paměti projevující se v těchto románech.

Výzkum Oksany Puchonské nabízí originální metodu rekonstrukce kolektivní paměti na příkladu literárních děl ukrajinských současných spisovatelů. Jelikož je tento problém ve vědecké literatuře řešen poprvé, má monografie nepopíratelnou hodnotu. Kromě velkého množství praktického materiálu, tj. širokého pokrytí uměleckých děl z období nezávislosti Ukrajiny, jsou důležité také teoretické polohy uvedené autorkou. Jsou, jak již bylo zmíněno, interdisciplinární povahy a mohou sloužit nejen filologům, ale také zástupcům jiných věd.

Monografie *Literární dimenze paměti* pojímá mnoho důležitých otázek, které se netýkají

pouze literatury, ale jsou také důležité pro pochopení hlubších problémů formování národní identity a společnosti. Jak uvádí samotná autorka: „*V posledních letech se literatura stala možná neúčinnějším nástrojem k oživení ztracené paměti. Jako alternativní realita nabízí nové způsoby zvládnutí historické minulosti, oživení a potvrzení národní identity a otevírá perspektivu úplného kulturního zotavení společnosti po hlubokém totalitním traumatu, které stále ovlivňuje mentální chování a způsob myšlení moderních Ukrajinců.*“⁵

Badání Oksany Puchonské pobízí k přemýšlení o osudu ukrajinského národa, o způsobech porozumění a překonání traumatizující zkušenosti z minulosti, o literární tvorbě jako způsobu, jak tuto zkušenost zpracovat. Možná právě moderní próza nám dává impuls k zamýšlení nad skutečností, že následky historických událostí přetrvávají ještě mnohá desetiletí a možná právě snaha se podívat na minulost střízlivě a bez emocí nám umožní pochopit dnešní svět lépe a dát šanci národní literatuře být aspoň trochu bližší nebo srozumitelnější pro jiné národy a státy. A možná že právě postavy současných knih nám mají připomínat, kdo jsme a kým se máme stát. Hlavní hrdinové dnešního ukrajinského románu se proměňují, vzhlíží k minulosti pro přehodnocení a pochopení tohoto světa, ale možná ještě nepřestali ve svém hledání a potřebují projít další cestu sebepoznání, aby se zastavili a zcela určili svoji identitu.

⁵ Tamtéž.

Mgr. Krystyna Kuznietsova

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

282051@mail.muni.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.